

TÖLKELOOLANE TEOORIA JA PRAKTIKA VAHEL

Anne Lange. Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõlkeloost. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2015. 207 lk.

Anne Lange raamat paistab silma eelkõige selle poolest, et on väga väärtuslik infoallikas. Esiteks annab see ülevaate tõlketeaduse kui ühe väga noore teadusharu teoreetilistest väljakutsetest, teiseks näitab mõningaid praktilisi meetodeid tõlgete uurimiseks ning kol-

mandaks tutvustab kolme Eesti tõlkija tegevust, millest tõepoolest joonistuvad välja ka teatavad ajaloolised tendentsid. Kolm tõlkeloo juhtumiuuringut, mis on varem avaldatud ingliskeelsete artiklite laiendused, on ilmunud nüüd ka eesti keeles ja ühtede kaante vahel ning koondatud ühise mõtte alla. Eesmärgiks on leida vastuseid peamiselt kahele küsimusteringile (lk 7): esiteks konkreetsemalt, „kuidas on tõlkepraktika Eestis muutunud”, ja teiseks üldisemalt, „kui-

das on tõlkimine seotud teiste ühiskonnaelu valdkondadega”.

Juhtumitena on Anne Lange valinud uurida omas ajas väga tuntud inimeste tõlkeid, kuigi nagu ta ise välja toob, Timotheos Kuusik on tänapäeva lugeja jaoks üsna unustusehõlma vajunud (lk 77) ja Tammsaare tegevus tõlkijana oli kirjanikukutsumuse kõrval peamiselt, ehkki mitte ainult teenistulisena (lk 89). Metodoloogiliselt on püütud katta ära võimalikult suur osa tõlkimisega seotud teemadest nii keelelisest, kultuurilisest kui ka poeetilisest aspektist. Siiski ei peegelda juhtumiuuringud mitte üksnes tõlkimisega seotud tavasid ja probleeme oma aja lõikes, vaid neis kerkivad esile ka kolm erinevat tõlkeuuringute tasandit: Miltoni-Kuusiku peatükk esitab küsimuse tõlketeksti suhtest lähtetekstiga, Conradi-Tammsaare peatükk keskendub tõlkija suhtele autoriga ning Henno Rajandi peatükk (kus uuritakse mitmeid tema tõlkeid) vaatlleb suhteid tõlkija keeleteooria ja tema tõlkepraktika vahel.

Esimese peatüki „Milton Eestis, 1895” arutlus algab niisiis tõlke ja algteksti suhtest – kuidas mõista seda tollal üpris sagedast määratlust tõlkeraamatu kaanel: „Kuulsa Inglise kirjaniku järele T. Kuusik”? Mille *järele* nimelt Kuusik oma „tõlke” tegi? Ehk üldisemalt: milline on tõlketeksti staatus 1895. aastal ja kuidas hakkavad tõlked omakirjandusest eristuma? Tegemist on kindlasti just ajastule omase problemaatikaga, kuna XIX sajandi lõpul, mil eesti kirjakeel oli alles täies kujunemishoos ja mitmekeelne suhtlemine oli igapäevane, nii et isegi tõlkija nimi – Timotheus, Timotheos, Timofei – esines kolmes keeles üsna läbisegi (märkus 3 lk 43), oli tõlketeksti staatus veel lahtine ja normeermata. Kuusikul ees olnud algteksti on vaja tuvastada nimelt tagantjärele, sest lihtsad vastused – et on kasutatud Miltoni eeposi „Paradise Lost” ja „Paradise Regained” või tema enda tehtud kokku-

võtteid – on juba eelnevates uurimustes välistatud (lk 56). Ette on võetud põnev jälitustöö, mille käigus uuritakse teose retseptiooni, tekstide kättesaadavust ja Kuusiku omakirjutusi, muidugi kõrvutatakse ka tõlget ennast võimalike algvariantidega ning sekka tutvustatakse tõlkija isiklikku tausta (mh tema vööreelteskust) ja ajaloolist konteksti. Töö tulemuseks saabki Anne Lange vastuse, (mille eest ta küll igaks juhuks „[p]lead ei anna”): „Timotheos Kuusik luges ühe [anonüümse] venekeelse episoodi ja tegi tõlkest adaptatsiooni ise, profileerides end ennekõike sadamkultuuri lünkade, mitte lähteteksti järgi” (lk 57).

Edasi vaadatakse, mida täpsemalt teeb Miltoni-Kuusiku „Kadunud ja taasleitunud paradiis” Eesti rahvusliku ärkamisaja kontekstis ning kas ta teeb seda kuidagi teisiti kui (nt Kuusiku) omakirjutused. Selleks kasutab Lange esmalt Kuusiku kaasaegse kriitiku Andres Perti põnevuse ja imeliku sündmustiku kategooriaid ning leiab, et Miltoni teos on ka Kuusiku versioonis ilmselt Eesti lugejale mõju avaldanud: „Kui arvestada kujundikeeletaguse religioonifilosoofilise sisuga, on mõistetav, miks „Paradiisi” eestikeelne arvustus seda „kristlikkudele perekondadele südamest soovitas”” (lk 64). Et aga tekstianalüüs sellel kohal lõpeb ja järgmisele teemale liigub, ei ole päriselt selge tulemuse täpsem tõlkeuurimuslik mõte. Kas tõdetakse siin lihtsalt, et nii Miltoni kui ka Kuusiku tekstides esineb religioosne kujundlikkus? Või et ehkki tegemist on vabatõlkega, on allegooriat siiski tõlgitud allegooriaks? Et kujundlikkus toimib nii algtekstis kui ka tõlkes sarnasel viisil, ehkki ühel juhul on tegemist värsseepose, teisel juhul proosateosega? Kõiki neid ja paljusid teisigi järeldusi võiks minu arvates sellest materjalist teha, aga siinkohal oleks huvitav olnud saada teada ka autori enda tõlgendust. Väga põnevalt on aga lahti kirjutatud järgnevad analüüsid kehalisuse ja sek-

suaalsuse märkide kadumisest (mis on küll ka ootuspärane, nagu Lange lk 66 osutab) ja teiselt poolt termini *kaos* kui „kultuurispetsiifilise reaali” (lk 74) edasiandmisest. Huvitavad on samuti tõlki- ja subjekti kohalolekut ja lugejaga vestlemist uurivad kolm näidet (lk 72–73), mis näitavad ka teksti tasandil Kuusiku orienteeritust: „Oma positsiooni jutustatava loo suhtes ei ole Kuusik „Miltoni järele” sättida proovinud, tema on o m a sõnumi saatja esimeses isikus” (lk 72).

Järgmises, Tammsaare peatükis „Ainult raha pärast?” on aeg mõnikümne aastat edasi liikunud ja enam ei ole vaja uurida, kas ja kus on tõlke algtekst. Esmalt arutletakse ka siin peatükis, kes võisid olla Joseph Conradi „Lord Jimi” lugejad Eestis tõlke ilmumise ajal. Selgub, et erinevalt Miltoni-Kuusiku „Paradiisist” on 1931. aastal ilmunud Conradi-Tammsaare „Lord Jim” rahvaraamatu staatusest kaugel – tegemist oli selgelt eliidile suunatud teosega (lk 84). Selle teksti sattumist uurimisfokusesse tuleb seega põhjendada teisiti. Põhjus paistab siin olevat kahe kirjaniku omavahelises suhtes. Kuigi Tammsaarele valis autori ja teose tõlkimiseks kindlasti kirjastus (lk 89), nii et see suhe on algelt tekkinud pigem juhuslikult, näitab kirjanike teoste ning nende üldisemate kirjanduslike seisukohtade võrdlev analüüs selgeid ühiseid jooni. Ühelt poolt on ilmne, et teatud motiivid ja stseenidki on „Tõe ja õiguse” III ossa rännanud „Lord Jimi” tõlkimisest, teiselt poolt aga käsitletakse sellist „tekstist teksti kasvatamist”, nagu seda on nimetanud Toomas Haug (lk 100), väga loomuliku nähtusena, mis toimub ka Conradi enda loomingu: „Conrad – nagu Tammsaaregi – ei ole kirjutanud ühtegi lauset, mis ei oleks äratuntavalt tema oma; plagiaadist ei saa juttugi olla” (lk 100).

Tehnilisest küljest on Tammsaare puhul olnud võimalus uurida võrdlevalt algteksti ja avaldatud tõlget ning kirjastusele esitatud käsikirja koos toimetaja

ja korrektori märkustega. Selline materjal võimaldab Langel jälgida mitte ainult avaldatud tõlke toimimist kultuuris, vaid ka tõlkimise tegevust ja tekstiloome erinevaid käike, mis tõlketeadlasi ehk rohkemgi huvitavad (lk 10). Tuuakse mitmeid näiteid erineval tasandil toimunud muutustest, mida ka lugejal on võimalik jälgida kahe ja poole lehekülje pikkuses katkendis. Kuid tõlkeanalüüs jääb seekord puhtalt kirjeldavaks ja paigutavaks, mis tekitab kohati tunde, nagu midagi jäetaks ütle mata. Samasugune tunne valdab ka Rajandi peatükki lugedes, ehkki selles võib teistpidi näha ka õppejõu pedagoogilist tarkust anda lugejale (nt üliõpilasele) vabad käed ise analüüsi jätkata ja muutustele tähendusi anda.

Henno Rajandi on aga tõlkeloolasele olnud eriti tänuväärne uurimisobjekt ja maiuspala, sest lisaks suurele hulga tõlgetele – ligi 40 teost – on Rajandi Eestis üks väheseid tõlkijaid, kes nii otse on väljendanud oma isiklikke keeleteoreetilisi (ehkki siiski mitte tõlketeoreetilisi) seisukohti. Rajandi keeleteooria paistab Langele lähedane ka sisulisest küljest, kuna räägib keelest kui süsteemist, ning seejuures kehalisest süsteemist. Rajandi teooria ja tõlkimise vaheliseks ühenduspunktiks saab väide, et Rajandil lauseid „niivõrd ei moodustata kui need, süsteemi käivitudes, moodustuvad” (lk 140). Kuigi tegemist on keeleteooriaga, ei tegele Rajandi mitte keelenormide loomisega nagu näiteks Aavik, kellega Lange teda kõrvutab, vaid püüab seletada loomulikkude keelekasutust, mis muu hulgas väljendub ka tõlkimises. Kõige kõnekalt tuleb see esile Michel Butori „Modifikatsiooni” tõlkes, kus Lange on täheldanud sõnatüve *möte* kordumist valitud katkendis, „mida originaal varieerib” ja mille täpne järgimine oleks samuti olnud võimalik, kuid „see eeldanuks juba tõlke moodustamist, mitte moodustumist” (lk 146). Rajandi tõlgete analüüsimine toobki „ootuspäraselt välja vasted, mida

sõnaraamatutes ja keeleõpikutes ei ole, ja tema tõlkelahendusi ei saa kirjeldada leksikaalsete ühikute tasandil” (lk 150), nagu seda tehti Tammsaare puhul. Selline tulemus ei tundu aga ootuspärane mitte niivõrd seetõttu, et Rajandi tõlkis oma teoriale vastavalt, kuivõrd seetõttu, et ta kirjeldas teooriaga seda, mis oli tema ajastule keelekasutuses omane ja mis tõlkeloos väljendus „ilukirjandusliku tõlke loovas iseloomus” (lk 143).

Lõpetuseks veel üks üldisem tähelepanek. Nimelt paistab Anne Langel olevat olnud selle raamatu kirjutamisel kaks erinevat autoripositsiooni, mis korraga nii täiendavad kui ka takistavad teineteist. Uudishimuliku uurijana on ta avastanud hulga väärtuslikku materjali ja sellele põnevaid tähendusi otsinud, hoolsa õppejõuna aga püüdnud anda võimalikult põhjaliku läbilõike tõlkeuringute meetoditest. Teose õpikuna kasutamist raskendab küll asjaolu, et autori arutluskäigud on kohati küllalt keerukalt esitatud, ideed ja teooriad on omavahel läbi põimunud ning vahel jäävad materjali ja teooriate sidumisest tehtud konkreetsed järeldused ja tõlgendused segaseks. Või teisiti, ehk ongi need jäetud lugejale ise avastamiseks ja edasi mõtlemiseks-uurimiseks. Seda on

toodud materjali põhjal tõesti võimalik hõlpsasti teha, kuna teooriate jälgimiseks ja edaspidiseks kasutamiseks on raamatus väga korrektne viiteaparatuur ja kirjanduse nimekirjas esindatud enamik tõlketeaduse tähtsamaid tekste.

Siiski võiks soovida rohkem sisulisi arendusi, mida võimaldaks teha just juhtumianalüüs. Iga juhtumi juures on hetki, kus uurijal on ilmselgelt läinud põnevaks. Vähemalt lugejal läks. Siis aga katkeb see mõte äkki ning tuleb jälle vajadus suhestuda teoreetilise raamiga ja tõestada teooria kehtivust. Ometi võiks nimelt siin olla see koht, kus teoreetilisele arsenalile samuti küsimusi esitatakse. Head meetodilised tööriistad on kahtlemata vajalikud ja neid peabki oskama korralikult kasutada, aga siin võib ilmnedä üks *humaniora* erinevusi *realia*’st: humanitaarteadlane ei peaks jätma kasutamata iga võimalust oma teooriatega vaielda ja läbi rääkida, ning just konkreetsete juhtumite analüüsist võiks selliseid läbirääkimisi tulla küll. Kas või võimalust arutada, kas suurtest kultuuridest pärit teooriad on väikeses kultuuris alati kohased, isegi kui need siin mingil määral ka kehtivad.

MADLI KÜTT